

„Jeligém Nagyszerű öröm”. Úrinők prostitúciója Kolozsváron a két világháború között

A prostitúció a társadalom élő intézménye, amelyet helyi normák, igények, ítéletek és előítéletek alakítanak, gazdasági és szociális faktorok játszanak közre benne, de igen gyakran politikai akarat formálja olyanná, amilyen. Az alábbi tanulmányban a két világháború közötti Kolozsvár prostitúciós rendszerén belüli úrinő konstrukciók révén azt nézhetjük meg, hogy ez a fogalom miként jelölhetett nemcsak koronként, de egy-egy diskurzuson belül is eltérő csoportokat. A tanulmány a definíciókkal való kísérletezés helyett inkább az egyes konstrukciók feltérképezésével, szerepek és szereplehetőségek közötti finom variánsok megismerésével, megértésével próbálkozik, illetve azt nézi meg, hogy ezek az úrinő variánsok milyen (csoport, osztály, nemi, etnikai) kategóriák mentén értelmeződnek és klasszifikálódnak.

Kik ők?

Az 1920-as, 1930-as évekre irányuló kutatásomban a soktucatnyi sajtóanyag, orvosi feljegyzés és tanulmány, a különféle propagandaanyagok könyvtárnyi sokasága sem győzött meg arról, hogy létezne egy, a korra jellemző, döntően két világháború közötti prostituáltkép. Ez a prostituáltkép nem annyira homogénnek, sokkal inkább kuszának és helyzetfüggőnek mutatkozott, éppen ezért kutatásom során az egyik legfontosabb kérdés az volt számomra, hogy milyen konnotációkat hordoz a prostitúció problémája az adott korban, milyen intézményi háló szerveződik köré, és a prostitúció mint társadalmi gyakorlat alakulását miként határozza meg a hatalom nyelve. Ez – igen leegyszerűsítve – módszertani szempontból főként a diskurzuselemzést, a politikai szemantika, valamint a társadalmi nemek vizsgálatára kialakított tudományos eszköztár (*gender studies*) segítségével hívását jelenti.

Ebben a tanulmányban egyrészt korábbi elemzéseimet gondolom újra (vö. Bokor 2005a; 2005b), miközben kiemelt szerepet tulajdonítok a prostituáltak professzionális csoportjának, mely a fokozott orvosi figyelemnek és intézkedéssorozatoknak köszönhetően alakult meg, majd azt nézném meg, hogy a korabeli, elsősorban az úrinő prostituált képe milyen diskurzusszervező erő következtében alakul, milyen kategóriák mentén jön létre.¹ Ilyen konstrukciós kísérlet a 19. század végén és a századfordulón tapasztalható, elsősorban csoportok szerinti differenciálódás, amely a nyilvános/nem nyilvános probléma mentén, a bordélyházban, magánlakásokon élők és a futóbárcások rendszerének elkülönítésével zajlik, amelyhez különböző jogi diskurzusok és orvosi, valamint rendőri attitűdök kapcsolódhattak.² Ez a *csoportalapú klasszifikáció* a későbbiekben is megmarad, de úgy, hogy folyamatosan *erkölcsi* (erkölcsös/romlott), *osztály* (polgári vagy alacsonyabb társadalmi osztályhoz tartozó), *gazdasági* (gazdag/szegény), *higiéniai* (egész-

séges/beteg), *lokális* (helyi/idegen) kategóriák, illetve később az előbbieket szinte teljes mértékben egyesítő *nemzeti* fogalmak mentén strukturálódik. A prostitúcióban részt vevők státusa (például az, hogy kit tartanak úri- vagy nem úrinőnek) attól függően változik, hogy melyik osztályozási elv erősödik fel, és mozdítja el, értelmezi át vagy szünteti meg az egyes kategóriák közötti határokat is.³

A titkos titka. Kontrollálhatatlanság és titkosság

Az első típusú osztályozás, a *csoportalapú klasszifikáció* a mozgástér kijelölésén és szabályozásán alapult. A bordélyházi, magánlakásokon lévő és futóbárcás (tehát alapvetően a „munkavégzés” helyét jelölő) kifejezésekben és az egyes alcsoportokhoz kapcsolódó szabályozásokban felleljük a polgári puritanizmus ideáljának megfelelően tiszta, ha úgy tetszik, a maga módján „haussmannizált”⁴ város illúzióját és az ennek felborzolásától, szétrombolásától való félelmet. A prostituált kategória kidolgozásának célja a tér biztonságának megteremtése, a közérkölcsvédelme volt, egy olyan marginalizált társadalmi csoport fenntartásával együtt, amelyet a város vezető polgárai szinte mindenféle szempontból a „maguk hasznára” alakítottak. A prostituáltakról szóló beszéd ezzel egy időben olyan eltávolító diskurzus is volt, amelyben a prostituált éppen mássága révén válhatott az erkölcsi közbeszéd tárgyává.⁵ Erkölcstelenségével ellenpéldaként szolgált a város erkölcsére felvigyázó városatyáknak. A mi/ők elhatárolódás azonban nemcsak erkölcsi, hanem egy annál mélyebb jellegű elhatárolódást is magában foglalt, annál inkább, minél távolabbi osztályhoz tartozó volt a prostituált: a prostituált nőt tehát osztálykérdés alanyaként is kezelték (véltetően ezért nem ítélték el olyan mélyen a titkos prostitúciót űző úri, mint a munkásosztályból származó nőket).⁶

Kolozsváron a 19. század végi és 20. század eleji rendeletek a prostituáltak mozgástérét erőteljesen szabályozó szokásrend kialakításának igényét fogalmazzák meg.⁷ Ezek a szövegek azért is lehetnek fontosak számunkra, mert láthatóvá teszik, hogy miként rendeződnek a prostituáltak csoportjai, a csoportba lépés, a csoportba tartozás és a kilépés feltételei, hogyan hoznak létre új kategóriákat, meghatározva azokat az irányelveket, amelyek mentén ezek létezhetnek, működhettek. Az 1882-es szabályrendelet azért is érdekes, mert még nem volt annyira kifinomult az osztályozási rendszere, mint a későbbi *Javaslatnak*: az előbbi csupán a bordélyházi és a magánlakásokon lévő kéjnökre, ezek szigorú megszorításaira tért ki, ellenben a nem regisztrált, a prostitúciót jobbára mellékkereseti tevékenységként vagy esetleg szórakozásként kiaknázó „titkos” kéjnökre vagy az utcai prostituáltakra nem. Míg a századfordulón a szabályok alkotói szerint kéjelegni csak pénzért lehetett, illetve „a tisztességes és jó életű nő nem kéjelgett, ilyent csakis kéjnök tehetett” (vö. Gyarmati 2003:191), kérdésként merülhet fel számunkra, hogy a titkos prostituáltat a promiszkuus nőtől csupán az anyagi javakért végzett szexuális szolgáltatás különböztette meg. Kik voltak ezek a „titkosok”, akikről néha mint kéjszóvár és kezelhetetlen erkölcsű, máskor mint prostituáldni kényszerült nőkről beszélnek? Nyilván túlzás lenne azt állítani, hogy a mi titkos prostituáltjaink gazdag kurtizánok lettek volna, akiket az őket „fogyasztók” fényes palotákkal és hasonló ajándékokkal halmozták volna el. Akkor is túlzás lenne, ha valójában voltak köztük a mai luxuskurváknak, az egykori kurtizánoknak vagy – hadd túlozzunk egy keveset – a hajdani hetérák-

nak megfelelői. Ők azoknak a kicsapongó életet élő európai „nagyvilági hölgyeknek” a lokális variánsai lehetnek, akiknek szexualitása kevésbé volt kontrollálható. Egyetlen tulajdonság hozza tehát őket össze az utcán kóborló „harmadrendű” kéjhölgyekkel: a kontrollálhatatlanság. Az előbbiek kapcsolatai azért nem voltak ellenőrizhetők, mert ők maguk nem voltak láthatók, azaz nem prostituáltként voltak jelen a nyilvános szférában, az utóbbiak azért, mert nem voltak hajlandók alávetni magukat az orvosi vizsgálatoknak és a hatósági szabályozásoknak. Az utcai és a szabad prostituáltak orvosi „meghódítása” a román országokban is hasonló, sőt talán még szigorúbb intézkedésekbe torkollott a 19. században: itt minden olyan tizenkét év feletti nő gyanús személynek számított, aki az utcán kihívóan viselkedett, vagy „akit prostituáltként ismert a város”, aki elvált, vagy büntetett előéletű volt – ezek regisztrációját is mind kötelezővé tették (Băluță 2005: 190).

Kolozsváron a századelőn már a titkosoknak is be kellett jegyeztetniük magukat. Annak ellenére, hogy regisztrálják őket, eltitkolhatják kilétüket, foglalkozásukat – mondják a kolozsvári törvényalkotók a 20. század elején.⁸ A futóbárcások rendszerének kialakítása a századfordulón úgy valósult meg, hogy a hatalmasságok a továbbiakban is ennek a prostitúciós formának a titoktartó jellegére apelláltak, ugyanis a *titkosság* lett volna az a jellemző, amely alapján az orvos és a társadalom maga is meg tudta volna különböztetni a nyilvánosakat a nem nyilvánosaktól. A titoktartásra való hivatkozás kettős célt szolgált: egyrészt regisztrációra ösztönzött, másrészt pedig a polgárság érdekeit tartotta szem előtt – jelesül a differenciált szexuális szokásoknak megfelelő differenciált szolgáltatások fenntartását és biztosítását –, azokét a polgárokét, akik viszolyogtak a magát professzionálisként feltüntető prostituálttól, viszont annál inkább kedvelték azt, ami „titkos és rejtőzködő”, akik szívesen látogatták a magányosan lakó vagy a szerelmi légyottnak helyet adó randevűházakban fellelhető nőket, ugyanis ezeken a helyeken a „házasságtörés illúziójáért fizettek” (lásd Corbain 1999:224). Alain Corbain szerint a 19. század végi bejegyzett és magányosan dolgozó nők tolerálásában egyidejűleg a titokban fenntartott szexuális kapcsolat toleranciáját is láthatjuk, ebben a gesztusban ugyanis a magányos bujálkodás újraértékelődik (Corbain 1986:216). A randevűházakba, ahol 18. századi libertinus olvasmányélményeiket eleveníthetik fel, a házasságtörésre elszánt polgárok a másik feleségének elcsábítóiként lépnek be (Corbain 1986:218).

Természetesen a „szabad” prostituáltak csoportja Kolozsváron sem volt homogén, éppen ezért nem volt olyan könnyű folyamat a be- és elhatárolásuk sem. Bár a „kicsapongásukról híres” úrinők csak egy részét jelentették ennek a prostituáltkategóriának (a szabad prostituáltak csoportjába soroltak időnként más, főállásban rendszerint alulfizetett „női munkát” végző nőket is: kasszír- és táncosnőket, cukrászlányokat és cselédek is), a titkos/szabad prostituáltak még a két világháború közötti köznyelvben is azokat a többnyire jó családi háttérrel rendelkező „úrinőket” jelentették, akik mellékfoglalkozásként üzték a prostitúciót. A polgárság – ugyancsak Corbain mondja – azért fizetett a találkaházi nőknek, mert bennük a „magánál magasabb társadalmi kategóriából származó nőt” vehetett birtokába (Corbain 1999:224).

A titkos nyilvánossá válása

Az előbbi klasszifikáció főként az erkölcs mezsgyéjét érintette, és ezért az ezt létrehozók inkább a nyilvántartott, de nem nyilvános prostitúció mellett kardoskodtak (erre utalnak a bordélyházak lesötétített ablakai, a prostituáltak mozgásterének szigorú korlátozása), illetve igyekeztek zár alatt tartani a problémát, és csak néha szóba hozni. Ehhez képest a román orvosi hatalom az első világháború után elkezdett nyilvánosan is beszélni a prostitúcióról, és nyilvános, sőt nemzeti problémává avatta, bár a lezárt ablakokat és a korábbi térkijelölési stratégiák egy részét megtartották. A kendőzetlen bujálkodás és a nemi betegségek ügye már nem csupán a bulvársajtó és a suttogó jogalkotók témája volt, hanem a közbeszédé. A kolozsvári Női Kórház igazgatója, Dominic Stanca több írásában is kifejti, hogy „ma, a szociálhigiénia számára a prostitúció már nem morálisan fontos, hanem elsősorban mint fertőzésforrás, amely jelleget a promiszkuus szexualitás adja számára” (Stanca 1929:164). A két világháború közötti, az orvosi intézményekben ezúttal hatalmi pozícióba került román orvosok végezte klasszifikáció teljesen új arcát mutatta a helyi prostitúciónak. A prostituáltakat ezúttal nem a nyilvános/nem nyilvános probléma mentén értelmezték, és az ellenőrzésük sem a helyi nyilvánosság védelmét jelentette, legalábbis nem annak korábbi, polgári erkölcsvédelmi értelmében. Az ellenőrizhetőség vált a legfontosabb kritériummá, ennek alapján nyilvántartott és nem nyilvántartott, veszélyes és kevésbé veszélyes prostituáltakról beszélnek. Lássuk, eszerint hogyan néz ki Kolozsvár prostituálttársadalma: a századfordulón már ismert nyolc bordélyház egészen 1930-ig működött, átlagosan nyolc-tíz személlyel,⁹ ezek a bordélyházi leányok mind nyilvántartásba kerültek, ellenkező esetben szigorúan büntették nemcsak őket, hanem a házat fenntartó bordélyost is. Ezenkívül a város folyamatosan több szabad (magánlakásokon lakó, bejegyzett) prostituálnak is otthont adott, akik elsősorban randevúházakban, magán szállásokon, mulatóhelyeken, szállodákban és fürdőekben szerezhetek klienseket maguknak. A nyilvántartottak (tehát a kevésbé veszélyesek) száma a városban átlag százötvenre volt tehető, ez a szám csak a harmincas évekre ugrott meg jelentősen.¹⁰ A prostituáltak harmadik nagyobb csoportját a titkosan működő, tehát igencsak veszélyes, be nem jegyzett, rendszerint jó családból származó és jelentős polgári réteget kiszolgáló nők, a negyedik csoportot az utcai (szintén nem nyilvántartott) prostituáltak jelentették, akik az előbbi csoporthoz hasonlóan megoldatlan problémát és veszélyforrást jelentettek. Ez utóbbiak többnyire a szakmában lesüllyedt, kiöregedett, esetenként beteg nők vagy zsenge koruk miatt hivatalosan nem regisztrálható lányok voltak. Természetesen a csoportok közötti határ rugalmas volt, lehetővé tette az egyes alcsoportok közötti átjárást.

Ezt az átalakulási tendenciát reformként érzékelik a korabeli orvosok és a tevékenységeikre folyamatosan reflektáló román újságírók. A „reformáció” első lépése tehát a kategóriák újrendezése, majd a szabad prostituált főbűnössé való kikiáltásának végső célja magának a kategóriának a megszüntetése. Míg az *Előadói javaslat* még a szabad prostituáltaknak a város társadalmában betöltött fontos szerepéről beszél, erről a „fontosságról” az impériumváltás után már ritkábban esik szó. Eleinte még mindig külön kezelik a „szabadon dolgozókat”, például az *Ante-proiect* című törvénytervezet kiter a kétes helyzetű prostituáltak kezelésére, akiket „tolerálni lehet, a bejegyzés az ő esetükben nem

szükséges, de a rendszeres orvosi vizit igen” (13. cikkely). A román törvénykezés és rendszabályozás azonban mintha igyekezett volna gyorsan (már az 1920-as évek közepére) elfelejteni az előző évek strukturált prostitúciós rendszerét, sőt buzgalmuknak csak további elszántságot adott az az ellenállás, amely szemmel láthatóan a jogalkotóktól és új normáktól függetlenül tovább működtette a rendszert. Ez a „tudatos felejtés” elsősorban a csoport professzionalizálása és kizárólag a bejegyzett/nem bejegyzett elv mentén való elkülönítése révén történt, az egyes – korábban fontosnak tartott – alcsoportok különösebb differenciálása és ezeknek megfelelő jogszabályok meghozatala nélkül. Emellett ugyanolyan ítéleteket asszociált minden prostituálttípushoz, a titkos prostituálthoz, a bordélyházi leányokhoz és az utcalányokhoz egyaránt: betegeknek tekintette őket, és azt vizsgálta, hogy betegségük milyen mértékben gyógyítható, vagy mennyire velük született abnormitás¹¹ (ezért tartotta fontosnak megnézni, milyen kórképet mutat a prostituált családja: szülei, testvérei között hányan szenvedtek vérbajban, tébécében, és hányuknak volt pszichikai, idegrendszeri megbetegedése). Ez az alaposan átgondolt rendszer nemcsak a megelőzésre és a kezelésre, de a társadalomba való visszaillesztésre is talált alternatívákat. Ilyen volt a Női Kórházhoz tartozó varroda is, amely a kórházban kezelt betegeket később munkába állította.¹²

Ehhez a kezdeményezéshez jól alátámasztható érvekre volt szükség, amelyek magyarázták a korábbi normáktól és szokásoktól való eltérés szükségességét: ilyen érvnek bizonyult a nemi betegség és a prostitúció már az előző évtizedekben is kellőképpen megalapozott összekapcsolása. Ez a diskurzus az adott körülmények közt egy eleve adott tényre, a szifilisz elterjedéséhez kapcsolódó pánikhangulatra alapozott, még problematikusabb színben tüntetve fel a sokak szerint a nyavalyát szinte kizárólag terjesztő prostitúciót. A szifiliszhisztéria, mint jól tudjuk, korábban, a századfordulón is része volt mind a magyarországi, mind az erdélyi (lásd például Vári 1995; Dărămuș 2001), mind a román orvosi diskurzusnak (Băluță 2005), és fontos eleme volt a bordélyházak orvosi szabályozásának egész Európában. Ez a félelem azonban az első világháború után magával hozta az egyének teste és személyközi kapcsolata fölötti maximális, a korábbinál jóval hatékonyabb és intenzívebb kontroll igényét, és mindezt egy jól előkészített nemzeti diskurzus talajába ágyazta.

A női testek feletti kontroll igényét sem ez a korszak szüli. Az orvosok higiéniaról folytatott diskurzusa már a 19. században jelentősen meghatározta a női identitáskonstrukciókat, pontosan az úrinő idealizált alakját, amely diskurzus nemcsak a fizikai/pszichikai, hanem a fizikai/morális tényezők mentén is alakította a nő szerepéről, jelleméről és külleméről szóló elképzeléseket (vö. Băluță 2002). A két világháború közötti kolozsvári román orvosi gárda egy közös nemzeti identitás megtalálása érdekében továbbgondolja ezeket a konstrukciókat, és újraírja, újabb ideológiai keretbe ágyazza azokat. Ezek a reformok újabb közegészségügyi rendelkezéseket és városrendezési projekteket jelentenek, amelyekben nemi, etnikai és osztálykategóriák szerint mindenkinek kijelölik a helyét és a térhasználati lehetőségeit. A prostituáltak csoportjára irányuló egyneműsítési tendencia eleinte a teljes ellenőrizhetőség vágyában, a francia reglementarizmus teljes eszköztárának újraadaptálásában és újragondolásában nyilvánult meg, majd pedig a bordélyházak megszüntetésében csúcsonodott ki, amikor 1930-tól egy határozott politikai akaratnak köszönhetően az összes prostituált utcára helyezésével gyakorlatilag minden prostituáltat az utcalány kategóriájába sűrítették.¹³

A prostitúció ügyének etnicizálódása

Értelemszerűen a probléma, a nemi betegségek kérdése szükségessé tette újabbnál újabb orvosi intézmények létrehozását is, amelyek a nemi betegségek és a prostitúció „szaná-lását” tűzték ki célul, a kérdést tárgyaló román orvosok pedig saját legitimitásuk és a nagyromán rendszeren belüli helyük megtalálása végett előszeretettel hangolódtak rá a nemzeti diskurzusra (Bokor 2005a; 2005b). Ez a gyakorlat szinte kizárólag a román etnikumú orvosokhoz volt köthető: a nemi betegségekről született igen kevés korabeli magyar nyelvű orvosi szöveg a román szövegektől eltérően a betegség pusztá orvosi szakdiagnózisát adta, és legfeljebb orvosi megoldásokkal szolgált a betegség megelőzésére és gyógyítására. A kolozsvári Női Kórházhoz tartozó Ellenőrző Iroda vezetője, Bálint Zoltán¹⁴ így ír visszaemlékezésében a prostitúciókérdés átpolitizálódásáról és a magyar politikának a kérdéstől való elhatárolódásáról:

„Évekkel előbb, mikor a nemi betegségek elleni küzdelemben belekevert politikai tendenciákat tettem szóvá az Országos Magyar Párt vezetőségénél, és hasonló akciót sürgettem, mely nagy területen, a lehetőségek jó kihasználásával, ingyenes szolgáltatásként történjék, a pártvezetőség egy nehézkes öreg professzorra bízta rá a dolgot, aki szakorvosi jövedelmét főként a nemi betegektől szerezte, s ennek folytán nem volt érdeke, hogy valamit is mozdítson az ügyben. A Magyar Pártnál nyilván örültek, hogy elhárította tőlük jól konzervált nyugalmuk zavarását.”¹⁵

Kolozsváron a szifilisz által megrongált nemzeti test védelme érdekében jött létre egy teljes intézményhálózat: a Dominic Stanca vezette Női Kórház, a Poliklinikai Mentőszolgálat vagy járóbeteg-rendelés (*Ambulatorul Policlinic*), illetve a kórházat a rendőrséggel és a mentőszolgálattal összekötő Ellenőrző Iroda (*Biroul de Control*), a Női Varroda és még jó néhány kisebb egészségügyi-rendészeti adminisztrációs alakzat. Országos szinten a több erdélyi városban alapított ambulatóriumokon kívül számos egészségügyi tanács létrejöttét is követhetjük. Az orvosi szféra intézményeit olyan jogi események teszik teljessé (ebben a kontextusban), mint a bordélyokat betiltó 1930-as egészségügyi törvény, az 1933-as, illetve az ezt megerősítő, nemi betegségekről szóló szabályzat, valamint az 1935. február 1-jén Kolozsváron bevezetett napi rendszerességű orvosi vizitre való jelentkezési kényszer (lásd Weber 1935).

Az, hogy miként viszonyul a prostitúció kérdéséhez, ezen belül is az „úrinők” problémájához a román és magyar etnikumú orvosi gárda, valamint a sajtó (amely nemegyszer nyilván éppen ezeknek a diskurzusoknak a szócsöve), egy kettős gondolati séma mentén igencsak jól látható. A következőkben megpróbálom azt a kétirányú, különböző ideológiák által meghatározott diszkurzív folyamatot bemutatni, amelyen belül a prostitúció kérdésköre többnyire saját érdekeknek megfelelő kategóriák mentén értelmeződik. A két módszer nem tekinthető egyedinek vagy helyi jellegzetességnek, hiszen a korszak általános vonulataihoz tartozó eszmékből táplálkoztak, fő sajátosságuk talán éppen sajátos applikációjuk volt, az egyes hangok megtalálása, ötvözése. Az egyik diszkurzív módszert *higiénikus-eugenikus* módszernek nevezem, fő jellemzője a céltudatos „véleménynyelv” (Dieckmann 2000:79). Egyfajta keresztény-nemzeti politikai ideológiába ágyazódik, kulcsfogalma a nemzet, szembehelyezkedik az individualista szemlélettel, az állam egyének fölötti teljes körű ellenőrzését tekinti ideálisnak (vö. Bucur 2005:29); a higiénikus, megelőzésen alapuló orvosi szemlélet, majd a nyugatról importált eugenika

és biopolitika jelenti fő támaszát.¹⁶ A másik, a *szociografikus* módszer magyaráz. Az egyének lesüllyedését a rendszerben bekövetkezett változások következményének tekinti. Célja: diagnosztizálni a rendszert, leírni, megtalálni a hiányosságait, ferdeségeit, amelyek az egyéni lecsúszást előidézhetik. Kulcsfogalmi a társadalom és az egyén, nem gyakori a nemzeti retorika használata. Nem tekinti abnormálisnak, betegnek a prostituáltat, hanem a helyi normáktól való eltérésre figyel, a motivációkra és nem a genetikai vagy szervi, vagy örökölt idegrendszeri okozókra.

A két diszkurzív vonulat főbb alapelemei a 19. század végén és a századfordulón is a prostitúcióval szembeni védekezés, a prostitúciórendezés gyakorlatához tartoztak, egymást kiegészítve, hol egyik, hol másik felhang felerősítésével. A két világháború között azonban a kettő elég erőteljesen szétválik, és úgymond etnicizálódik, a higiénikus-eugenikus a román (hatalmi) diskurzusban erősödik fel, míg a szociografikus inkább a magyar (lokális) tudományos párbeszédben figyelhető meg (az általam fentebb ismertett rendszer már ezt az utólag alakult diszkurzív képet adja vissza).

Mint láttuk, az orvosi hatalom, miközben folyamatosan hangsúlyozta, hogy nem az erkölcsi, hanem a nemzetbiológiai, tehát a higiéniai tényezők vezetik döntéshozatalait, valójában intenzív harcot folytatott az erkölcstelenség ellen. Támaszát főként az ortodox vallás eszméi és valamiféle keresztény-nemzeti érzület adták. Ebben a harcban a múlt rendszer eszméivel szemben is állást lehetett foglalni, mely állásfoglalásban kiemelkedő szerep jut az úrinő-konstrukciónak.

(Úri)nő-variánsok a két diskurzusban

A román szöveg úrinőalakzatai

A román szövegekben az úrinő leggyakrabban olyan ideál, aki nem feltétlenül egy társadalmi osztályt képvisel, hanem a nőiségét csak a házasságban megélni tudó román nőt, a *nemzetének élő úriasszonyt* is (*femei cinstitute*). Ennek a típusnak a fő tulajdonságai a komolyság, a (román) nemzeti öntudat és a nemzeti felelősségérzet¹⁷ felvállalása, de ami ezek fölött feminizálja a típust magát, az nem más, mint a privát szféra uralma, az egyszerűség, a több gyerek vállalása – a biopolitikai ideológia sajátosan román vonulata által kitermelt toposzok révén. Nyilván a típus egyik kiemelt (de talán mégsem legközkedveltebb¹⁸) példája az a középosztálybeli úrihölgy, aki támogatja a nemzetet megmentő elveket, és aktívan (például szociális munkásként) részt vesz ezek megoldásában, mivel a háború utáni „elvetemült világban” erre nagy szükség mutatkozik. Maria Baiulescu, az Erdélyi Román Nők Egyesületének elnöke az egyik kolozsvári konferencián kifejti, hogy ahhoz, hogy a román nő megfelelő erényeket adjon nemzetének, meg kell oldani a nők oktatását és a női léleknek megfelelő munkahelyek teremtését.

„Az elfoglalt intelligens nő – mondja Baiulescu – eltölthet néhány órát házon kívül is, az ekképpen szőtt házasság boldogabb lesz, mint az, amelyben a nő, mint egy erőtlen baba, arra van ítélve, hogy energiáját a luxus és a flörtölések banális rivalitásaira pazarolja, hogy ezen a meredek lejtőn aztán Bováryné sorsára jusson.” (Baiulescu 1927: 146.)

A nacionalista koncepcióban a nemzet szimbóluma, a nő – amint azt Mosse elemzésében is találjuk – a hagyományok őrzője volt, a családé, amely az állam tükrét is jelen-

tette. Ezzel szemben a férfi maga volt a nemzet alapítója, jelen esetben különféle veszélyeket hordozó modernitás ügyelője (vö. Mosse 1985: 17).

A román szövegekben az idealizált úrinő alakján kívül rendszerint az a középosztálybeli *problémás úrinő* is megjelenik, akit semmi más nem érdekel, csak a luxus, a kényelem keresése. Nem szül gyerekeket a nemzetének, hanem inkább gyönyörszerzés céljára használja saját testét. Gyakorlatilag az előző típus gyökeres ellentéte, éppen ezért teljes megvetés illeti, sőt ez az ítélet odáig fajul, hogy közönséges bűnözőnek kiáltják ki őket (vö. Bucur 2005: 182), ezen a szinten kapcsolják őket a prostitúcióhoz is. Az úrinők prostitúciója sokszorosan és nem egyéni cselekedetként ítélendő el, hanem elsősorban a közösség ellen elkövetett bűncselekménynek minősül. Ha ezt a gondolatot összevetjük az eugenikusok fő, nemzeti tisztaságot teremtő célkitűzéseivel, azt tapasztalhatjuk, hogy valójában nem az ezektől való félelem, hanem az ezek rebellis, nem normakövető szexualitásától való félelem alakítja ezt a nőtípust ilyenné, akinek legnagyobb bűne az, hogy nem termékeny, holott éppen felsőbbrendű osztályuk szaporodása jelentené a nemzet tiszta szaporulatát is.

Bár az eugenikai diskurzust leginkább egy felvállalt individualizáció- és egyben polgársággellenes hangvétel uralja, ez a törekvés sem képes egy teljesen „új társadalmi hierarchiát” kialakítani,¹⁹ hiszen ők maguk ahhoz a középosztályhoz tartozó értelmiségiek voltak, amelytől éppen elhatárolódni vágytak. Comșia egyik késői írásában ezt ki is mondja: éppen ott alacsony a születési arányszám, ahol magas kellene hogy legyen: a felsőbb társadalmi osztályoknál. „El kell fogadnunk azt a ténytet, hogy ez az osztály őrzi a nemzet legértékesebb véréet.” (Comșia 1940:2.)

A magyar szövegek úrinőalakzatai

Az előbbi kategóriákkal szemben a jobbára polgári elveket tükröz, illetve a polgárság családeszményét regisztráló magyar nyelvű cikkek – a másik etnikumtól eltérően – nem politikai (nemzeti versus liberális), hanem inkább egyes osztálykategóriák (szegény/gazdag, falusi/városi, lesüllyedt, elszegényedett polgárság/feltörekvő román középosztály stb.) mentén fogalmazzák meg az említett toposzokat.

Egyesekben (bár ezek a szövegek jóval ritkábbak) a falusi társadalom idealizálásához tartozó falu-város ellentét alapos kidolgozásában a falu a maga tisztaságával, ősiségével, erkölcsösségével és hagyománytisztelétével győztesen kerül ki a harcból, szemben a fertőjéről, igazságtalanságáról és erkölcstelenségéről híres várossal. Ebben a konfliktuspozícióban az úrinők mint a *városok erkölcstelen és luxushajhász dámai* állnak szembe a faluról származó egyszerű lányokkal, akik városra kerülve más munka hiányában sokszor kénytelenek prostitúcióra adni a fejüket.

Egy másik olvasatban az úrinő jelentheti a kedvezőtlen körülményeknek következtében *lecsúszott középosztály tagjait*. Ez a szövegtípus nem az erkölcsi problémák, de nem is a falu-város ellentét mentén klasszifikálja a prostituáltat, hanem osztály- és gazdasági kategóriák szerint. Erre olykor egészen konkrétan utalnak,²⁰ máskor pedig középosztályi születésű hölgyek élettörténetén keresztül vezetnek el ehhez a gondolathoz. Bár ezek a nők attól a pillanattól, hogy beléptek a bordélyházba, a „populáris prostitúciót” űzőktől²¹ szinte semmiben nem különböznek, mégis velük szemben ebben a diskurzus-

ban egészen más elvárások és ítéletek fogalmazódnak meg. Ezek a nők egy rendszer- (váltás) áldozatai, és az általuk megjelenített élettörténetek rendszerint inkább szána-kozásra, és annál kevésbé kiközösítésre, félelemre vagy utálatra adnak okot. A lecsúszás következtében a helyüket többnyire bordélyban megtaláló úrinőkről számtalan jelentés születik a sajtó hasábjain. Ez a típus a legkidolgozottabb, utalnak erre a színes megfogalmazású riportcímek is.²² Ez az értelmezési keret az osztálykategórián túl a helyi/idegen ellentétére is épít. Az idegenek azok, akik felelőtlen migrációjuk során – mivel nem rendelkeznek helyi tudással – kénytelenek szembesülni (talán örökre szóló) lecsúszásuk tudatával, és kénytelenek felvállalni a társadalom által a lecsúszottak számára egyetlen lehetőségként felkínált pozíciót, a prostitúciót. A – főként fiatalok – úrinők prostituálódása több, korabeli társadalmi problémához is elvezet: akárcsak más, szegényebb sorú családok lányai, a felsőbb osztálybeli családok is kiteszítják magukból a megesett, megbecstelenített (sőt a szexuálisan bántalmazott) gyerek lányokat. Ugyanilyen, vizsgálatra érdemes probléma lehet még az érdekházasságra kényszerítés, valamint a szülők elvesztése után a szociális háló inaktív válnak.

A cicomázási hajlam egészen a prostitúcióig hajtja a nőket – hangzik el gyakran (leginkább a bulvár/szórakoztató) sajtóban. Ebben a diskurzusban jelenik meg a *magát pénzért vagy könnyelműségből áruba bocsátó*, többnyire középosztálybeli, férjes asszony mint úri prostituált, a hajdani hetérák mai alakja. Ezek a „született prostituáltak”, a „kirívó szexuális viselkedésű”, a polgári normákba foglalt házassági szabályoknak és viselkedésmódoknak ellenszegülő felső osztálybeli származású hölgyek mind kitüntetett figyelmet érdemeltek, és valahányszor prostitúción kapták rajta őket, az rendszerint napokig foglalkoztatta az újságokat. „[...] akik azelőtt hónapokig álltak ellen az udvarlók széptevésének és szörnyű szívdobogással, mélyen lefátyolozva lépték át egy garszonlakás küszöbét; akik egy életen át alig két-három férfival akarták megcsalni az urukat – ma mind e szép asszonyok közönséges cocotte-életet folytatnak. [...] Nincs olyan nő, aki többé-kevésbé elegáns, vidám, könnyed életmódnak búcsút tudna mondani, aki szívszakadás nélkül tudna beletörödni abba, hogy a szépség ápolását és mutogatását abba kell hagynia [...]”²³

Ők a leleplezett titkosok. Ugyanúgy az erkölcsi és osztálykategóriák mentén szerveződik ennek a prostituáltak az értékelése is, mint az előbb vázolt úrinő-kategóriák esetében, de itt sokkal erősebb az osztályjelleg kiemelése, mint más típusú szövegekben: ezek – gyakran helybeli – úri családok lányai. Ezek, a legtitkosabbak a lokális kapcsolatok jó ismerőjei, ellentétben az előző kategóriával, a sorsüldözött úrinővel, aki legtöbbször más helységről, nemegyszer más országból való.

„A leleplezett kerítőnők vallomásából megtudtuk, hogy nemcsak a társadalom szomorú számüzöttjei, hanem a kolozsvári társadalom legelőkelőbb tagjai is összeköttetésben állnak a kerítőnőkkel. Az úri társadalom találkahelye a Kőkert-ucában van, ahol egy erre a célra berendezett kéjtanyán közismert urileányok találkoznak előkelő társaságbeli urakkal. [...] itt elégitették ki bűnös vágyaikat.”²⁴

Kolozsváron 1923-ban a rendőrség húsz hasonló titkos találkahelyet leleplezett le, a sajtó szerint ezekben gyakran találtak „kellemetlen helyzetben” kolozsvári úriasszonyokat.²⁵

Kondíció és állapot

Mint láttuk, van egy fogalom és ehhez rendelt számos jelentés, holott gyakorlatilag egyetlen város egyetlen elemét próbáltuk megragadni. A prostitúció és ezen belül is egy társadalmi osztályhoz kötött prostitúció különböző reprezentációs rendszerekben olvasható. Jól látható ezekből a forrásokból, hogy még mindig igény formálódik a középosztály hölgyeinek szexuális célokra való használatára, illetve ezek szexualitásának nyilvánosság elé tárására, de ez a jelentés csupán a felszínen mutatkozik meg, amint az is, hogy tapasztalható egyfajta etnikai szinten történő elhatárolódás. A reprezentációs rendszereken belüli kapcsolódási pontok együtt valahol azokat a kérdéseket jelenítik meg, amelyeket a századfordulón Európa életében (a családokban, a munkaviszonyokban és a politikai életben) végbement változások eredményeztek. Ezek rendszerint a nemek pontján futottak össze: nyilvános/privát, hagyományos/modern, közösségi/individuális.²⁶ Az úrinő prostituáltak különböző társadalmi rétegeket jelenítenek meg, amely társadalmi rétegződések egységesítő keretét egyrészt a *nemiség és az osztály*, másrészt a *nemiség és az etnikum* kapcsolatai biztosítják. Az egyikben a prostituált a polgári erkölcsnek, a másikban egy frissen alakuló nemzeti eszménynek kell hogy megfeleljen. Az egyik elviseli, sőt kötelezővé teszi a prostitúción belüli újabb rétegződéseket, gazdasági és társadalmi szinten megkülönböztetett szerepeket adva nekik, a másik minden prostituáltat a társadalmi hierarchia legalsó szintjén helyez el (gyakran ugyanarra a szintre, ahová magát a nőt és a nőiséget is kihelyezi), és nem veszi tudomásul a „rétegben” felfedezhető „finom különbségeket”. A kettő azonban mégsem tér el olyan sokban: valójában ugyanazt a teljes birtokbavételt és társadalmi viszonyrendező elvet találjuk mindkettőben. Mindkettő létrehozza és működteti (beszél róla, szabályozza) a prostitúciót, tehát megteremti a *prostituáltállapotot*. Ehhez az állapothoz különféle *kondíciók* társulnak, amelyek eltérő társadalmi szerepeket eredményeznek, de mit sem változtatnak a prostituáltállapoton. Ez a megközelítés Meillassoux rabszolgákról szóló elemzéséhez vezet:²⁷ értelmezésében jelentősnek találja a rabszolga állapota és kondíciói közötti eltérést a társadalmi rétegződésen belül, a rabszolgaállapot megteremtését a *deszocializáció*²⁸ fogalmával jelöli meg (Meillassoux-t idézi Géraud et al. 2001:240, 246). Nem kívánom a prostituált-rabszolga párhuzamot erőltetni, nem erről van szó; a megváltozott társadalmi szituáció eredményezte helyzetek párhuzamáról annál inkább. Akárcsak a természetes környezetükből kiemelt rabszolgák, a prostituáltak nagy része is deszocializálódik az otthon elhagyása után, amelyet teljes talajvesztésnek és később lecsúszásnak érzékel, hogy majd teljesen alárendelje magát a hierarchiában fölötte állóknak, akik „enni adnak”, munkát adnak neki. Az eredeti stigma, amelyet éppen deszocializációjuk eredményez, örökre megjelöli őket, bármilyen kondíció is rendelődjön társadalmi státusához (ezt a későbbiekben az élettörténetek kapcsán is látni fogjuk). Ezek a prostituáltak nem feltétlenül a szexuális kihasználtságuk révén egyeztethetők össze a rabszolgákkal, amint azt a feministák egész sora gondolta (én legalábbis nem ezen a szálon csatlakoznék a rabszolga-prostituált kérdéshez), hanem a társadalmi rétegződés biztosította állapot/kondíció párhuzam teremthet hasonlóságot közöttük. De valójában ugyanez a gondolatsor végigfuttatható más, a társadalom legalján található és a hierarchiát alkotók közötti viszonyra (lásd előbb nőférfi, gazdag-szegény) egyaránt, tehát a modell úgymond alkalmas lehet más, a társadalmi rétegződés komponensei közötti viszonyrendszerek modellálására is.

A mért bizonyosság

Hogy valóban léteztek, akik titokban, a régi „hagyományok” szerint kerítőnőkkel vagy azok nélkül a polgárok újfajta gyönyörszerzési igényeire apelláltak, és olyanok is, akik osztályukhoz talán nem méltóan vállalták szexualitásuk kihelyezését a nyilvánosságba, arról nem csak az orvosi tanulmányokból és sajtószövegekből bizonyosodhatunk meg. Korabeli társkeresők,²⁹ naplók, élettörténetek egyaránt szólnak erről – olyan források tehát, amelyek alaposabb szemügyre vétele más vagy kiegészítő adatokkal szolgálhat úrinő prostituáltjaink megismerésében.

Kérdésem a továbbiakban, hogy az úrinők prostituálódása ebben a posztháborús helyzetben valóban számszerűen mérhető, szignifikáns jelenségnek mondható-e. A kérdés megválaszolására a kolozsvári Női Kórház által 1919–1924 között készített kérdőív felmérés adatait veszem alapul, és a válaszadók közül azokat különítem el, akik vélhetően a középosztályhoz tartozó családokból kerültek ki (itt az apa foglalkozását tekintem meghatározónak). Ez nyilván játék is a múlttal, mert ezúttal mi, az anyag olvasói vagyunk azok, akik eldöntjük, hogy kiket sorolhattak be az egyes kategóriákba. Az én kategorizálásomat az úri = polgári asszociáció vezeti. Az „úri család” kijelentésen tehát olyan családot értek, amely a helyi polgárság köréhez és polgári foglalkozási csoportokhoz tartozó apát feltételez, aki – ugyancsak feltételezhetően – bizonyos tőketulajdonnal és ennek megfelelő osztálytudattal rendelkezik, ez a családi háttér pedig meghatározó szocializációs keretet jelent a gyerekek számára is.

Az első probléma nyilvánvalóan az, hogy „az igazi titkos prostituáltokról”, tehát a fenti klasszifikált csoportokból az I/2-es, illetve a II/3-as úrinőalakról nemigen lehetnek „hivatalos” adataink, és statisztikai összegzésekbe bizonyosan nem emelték be őket. A második probléma az, hogy az esetleg valamilyen szerencsétlenség folytán a kórházba, ezáltal pedig a kórház orvosai és pszichológusai által készített adatsorokba bekerülő nőkről szóló források sem jelentenek tulajdonképpen „tisztá adatot” a kutatás számára. Nem ismerjük az adott beszédhelyzetet sem, amelyben ezek az adatok létrejöttek. A tesztek összegző orvos egyes szám harmadik személyben hozza a kérdésekre adott válaszokat (jegyzetelt vagy átmásolta azokat): itt már eleve szembesülnünk kell a tesztet készítő személy olyan rendszerezési és kategorizálási tendenciáival, amelyek megnehezítik kutatásunkat.³⁰

A rendelkezésünkre álló 151 teszt/kérdőív megkérdezettjei közt harmincöt „úrinőt” találunk. A harmincöt személy etnikai (a kórlapon „nemzetiségi”) megoszlása a következő arányszámokat mutatja: tizenkét zsidó, tíz magyar, hét román, négy német és egy horvát etnikumú, a csúcson tehát zsidó és magyar hölgyek vannak, többségükben nem kolozsvári születésűek, iparos, kereskedő és városi tisztviselő szülők gyerekei, de akad közöttük lelkész, tanító és belügyminisztériumi tanácsos lánya is.

Az életútra vonatkozó válaszokból megtudjuk, hogy a nők élettörténete több ponton érintkezik Kolozsvárral; legtöbbjük nem prostituáltként kerül ide, hanem ez a költözés általában egy másik életeseményhez kapcsolódik, olyanhoz, mint kiűzetés a családi házból, szülők elvesztése, rokonokhoz költözés, férj követése, munkahelykeresés stb. A válaszadók közül tizenhét valamilyen melléktevékenységként űzi a prostitúciót, vagy szállodában lakó szabad prostituált, a többi tizennyolc a város bordélyjaiban él. Iskolázottságuk is a polgársághoz fűződő ismereteinknek és elvárásainknak (előítéleteinknek?)

megfelelő képet ad: közülük nyolcan végezték el a négy polgári iskolát, hatan pedig két vagy három polgárit, ketten öt elemít és három polgárit, kereskedelmi érettségije kettőjüknek van, míg részleges kereskedelmi és ipari iskolai végzettsége ugyancsak két személynek. Részleges vagy teljes elemi iskolai végzettsége többnek is van (hat elemít végeztek hárman, négy elemít hatan), öten pedig csak egy vagy két elemít végeztek.

Családi állapotukat tekintve nagy részük hajadon, mindössze két férjes asszony és két özvegyasszony van. A (prostituálódás előtti) foglalkozásukra kiterő kérdésre adott válaszok alapján elmondható, hogy többnyire olyan, tipikusan női munkákat végeztek, amelyek köztudottan alacsony bérrel és minimális megbecsüléssel jártak: bár akadnak köztük hivatalnoknők (2), ápolónők (1), nevelőnők (2), de vannak házileányok (8), varrónők (4), pincérnők (4), fodrászok (2), gyerekgondozók (2) is.³¹ A válaszok alapján megállapítható, hogy többnyire a bérezésükkel elégedetlen nőkről van szó, mások a család lesüllyedésével indokolják a saját „lesüllyedésüket”, olyan nők tehát, akik a prostitúcióban új megélhetési alternatívát látnak. „Anyagi okok miatt” tizenegyen választják ezt a pályát, azonban ez a válasz sem egyértelmű, hiszen magyarázatként a következő kiegészítéseket találjuk: „a barátja a harcterre ment”, „üzleti lányok csábították”, „édesatyja elhalt (édesanyja már hat évvel előbb), édesapja halála után két hétig rokonainál élt, azután bordélyházba lépett”, „szerelmi elkeseredésében”. A motivációknál szerepel még a „könnyű életre vágyott”, „jobb kereset reményében”, ezek a kategóriák azonban leginkább az orvos egyszerűsítéseit mutatják, ezek értelmezése elképzelhetetlen azok nélkül a rövid élettörténet-töredékek nélkül, amelyek megfogalmazódnak más kérdések kapcsán. Ami a prostitúciós intézményhálón belüli lehetőségek kipróbálását jelenti, nagyon sokan már a harmadik vagy negyedik prostitúciós alkalmat próbálják ki a megkérdezés pillanatában, de akad olyan is, aki hét, tíz, tizenegy, sőt húsz „üzletben” járt már. Legtöbbjük megszakítás nélkül van „üzletben” (huszonötten), és ha némelyikük meg is szakította hónapokra, vagy éppen aktuális alkalmi partnerével töltötte az időt, vagy a következő állásokat töltötte be: pincér, kabarétáncosnő, kasszírnő, szobaasszony.

A kérdőív újabb fejezetei, amelyek az önértékelést vizsgálják, ugyancsak érdekes összefüggéseket mutatnak:

I. táblázat. Az erkölcsi és társadalmi helyzet értékelése (százalékos arány)

	A teljes adatbázisban (N=151)			Az úrinőknél (n=35)		
	pozitív	negatív	nem tudja/ nem válaszol	pozitív	negatív	nem tudja/ nem válaszol
Erkölcsei helyzetének megítélése	53,7	31,1	15,2	60	34,3	5,7
Társadalmi helyzetének megítélése	38,5	43,7	17,8	37,1	45,8	17,1

A táblázat azt mutatja, hogy mind a teljes, 151 kérdőívet összesítő adatbázis, mind az abból általam kiválasztott harmincöt nő által adott válaszok esetében jelentős arányú a magát előnyös erkölcsi helyzetbe pozicionáló, és kevesebb a helyzetét erkölcstelennek, romlottnak tekintő. Ennél sokkal jelentősebbnek találom a társadalmi helyzetre vonatkozó pozitív és negatív megítélés arányszámait. Mindkét csoportban azok vannak nagyobb számban, akik megvetendőnek tartják pozíciójukat.

A társadalmi pozíció az úrinőknél sérülékenyebbnek mutatkozik, sokkal többen gondolják magukat társadalmilag kizsácolottnak, mint erkölcsstelennek. Ez – bár a teszt által felállított kategória elég homályos, mert kérdés, hogy mit értenek (kérdőző és kérdőzött) erkölcsön és társadalmi helyzeten – számomra valahol a változásoknak azon korábban vázolt, a prostitúciós életmódban végbement, az orvosi hatalom által koordinált összefüggéseit mutatja meg, amelyekről az előbbiekben szólni próbáltam. A magát – ha nem is előnyös, de – nem megvetendő erkölcsi pozícióban értelmező, anyagi és egészségi helyzetét ugyancsak elfogadhatónak megítélő nyilvántartott prostituált leginkább társas kapcsolatait mutatóját, saját társadalmi pozícióját tekinti előnytelennek. Hogy visszakanyarodjunk a korábbi állapot-kondíció elméleti kerethez, magát az *állapotot* tekinti elviselhetetlennek, hiszen a társadalmi helyzet magát a *prostituáltállapotot* jelöli, amely gyakorlatilag változatlan, az anyagi, egészségi és más kondícióktól független tényező.

A társadalmi pozíció utáni vágy lehet az oka ezeknél az „úrinőknél” a prostituált státusz leváltása gondolatának is: a teljes csoportot és az úrinőkként kiválasztott csoportot összehasonlítva elég jelentős különbségeket fedezünk fel a nők távoli tervei kapcsán:

2. táblázat. A jövőre vonatkozó kérdésekre adott válaszok százalékos megoszlásai

	Százalékban	
	A teljes adatbázisban (N=151)	Az úrinőknél (n=35)
Férjhez menne	13,2	17,1
Marad a „szakmában”	57,6	48,6
Nem akar maradni	19,9	28,6
Nem válaszolt/bizonytalan	9,3	5,7

Mint látjuk, ez utóbbiak jóval kisebb arányban szeretnének a szakmában maradni, mint a többiek, és a házasság számukra mintha még nagyobb lehetőségnek mutatkozna a visszaépülésre. A rendszerből kilépni vágyók pályaképe is sokkal kifinomultabb és leszűkített csoport esetében, ők eléggé céltudatosan mennek neki a jövőnek: irodai munkát szeretnének végezni, nevelőnők, felírók, fodrászok stb. akarnak lenni.

Bár az adatok közt a fentiekben én magam is teremtettem kapcsolatot, mindvégig megválaszolatlan kérdés marad számomra az, hogy lehet-e számszerűsíteni a prostituáltak életviszonyaiban szerepet játszó tényezőket és ezek arányait? Ha összeolvassuk az egyes adatsorokat, eléggé behatárolt, leszűkített, fél oldalban összezsugorítható „élet-történeteket” kapunk.

Médi „kórlapja”

A rakoncátlan gyermek

Sokkal szerencsésebb kutatói pozícióban találjuk magunkat, amikor első személyben elmondott élettörténetek akadnak a kezünkbe (nyilván ugyanabból a hatalmi eredetű forrásból, tehát a forrással szemben támasztott aggályaink továbbra sem vagy csak részben szűnnek meg).

A következőkben egy, az előbbieken elemzett kórlapot, egy *Médi* nevű prostituált-ról található kórházi adatsort a nő saját (feltehetően részletekben elmondott/levelekben leírt) élettörténetének fragmentumaival, majd az orvos által átírt élettörténettel, majd végül egy orvos és páciens közti magánlevelezésből kiemelt részletekkel vetek össze.³² A kérdőívben találtam ebben az esetben is arról az orvosi elvárásról tanúskodnak, hogy a páciensek valamilyen kategóriákban értelmezve megérthetőkké válhatnak.³³ Valójában ugyanennek az elváráshorizontnak rendelődik alá a többi szöveg is (levelek, élettörténetek), sőt legtöbbjük keletkezését is ez az orvosi szándék irányítja.

Kórlapja alapján K. Erzsébetről, közismertebb nevén Médiről megtudhatjuk, hogy magyar nemzetiségű, tizennyolc éves, római katolikus vallású hajadon, aki 1902-ben született Aradon. Apja tisztviselő volt, az anya foglalkozását nem jegyzik. Négy polgárit és kereskedelmi tanfolyamot végzett, majd – mivel nem egyezett édesapjával (de az orvos szerint inkább kalandvágyból) – elhagyta a szülői házat, majd Temesváron élt, aztán Aradon kórházba került; ezután Kolozsvárra jött. „Egy ideig magánlakáson élt, néhány napig pincérleány is volt, aztán éjjeli üzletbe lépett” anyagi okok miatt, amint azt megtudjuk (ebben közrejátszott fodrásznője biztatása is). A kérdőív kitöltésekor már egy éve bordélyházban élt, három „üzletben” is volt már, anélkül hogy időközben valami más foglalkozást talált volna. Tizennégy éves korában menstruált először, tizenöt éves korában volt az első szexuális kapcsolata, egyszer abortált, nem szült, kórházban háromszor volt, összesen tíz hétig. Édesanyja meghalt (tébécében, mint anyai nagyanyja és anyjának minden testvére), de apja egészséges. Egyedüli gyermek volt, közelebbi rokonai közt nem voltak iszákosok, vérbajosok és elmebetegek. Erkölcsi helyzetét romlottnak érezte, társadalmi pozícióját megvetendőnek, egészségi helyzetét ártalmasnak, anyagi helyzetét pedig nem kielégítőnek. Szabad idejében pihenni szokott. Társnőivel jó viszonyban volt („magánál alávalóbbaknak tartja őket” – hangzik az orvosi vélemény zárójelben). Megtakarított pénzét ruhára költötte, a likórt nem vetette meg, öngyilkossági szándéka többször is volt. Büntetlen előéletű. A bordélyházi létet inkább házasságra cserélte volna. A megjegyzés rovatban megtudjuk, hogy „kalandvágyó, gyöngye, beteges”.

Bálint Zoltán – pszichológus és orvostanhallgató lévén – néhány alkalommal megpróbálja értelmezni a látottakat és az élettörténetekből kiolvasható „valóságot”. Pszichológiai kategóriákat rendel ezek mellé (meghasonlottság, narcizmus, asszonyi életre vágyás stb.). A Médiről és hasonló kategóriájú társairól szóló első ítélet a következőképpen hangzik Bálint tollából (annak okait találgatja, hogy miért örülnek olyan nagyon a bordélyházi lányok, ha valaki éjszaka elkíséri őket a városba):

„Különösen kávéházba szeretnek menni. Minden tagadásuk dacára a régi, a mindennapos, kispolgáris élethez ragaszkodásnak a bizonyítéka ez. A közönséges élet élésének a vágya ez, a férjes (védővel bíró) asszonyi élete élésének a kívánása nyilatkozik meg (talán tudattalanul néha) ebben az örömben, sietős készülődésben.”

Úgy gondolja, hogy *Médi* szexualitásában rejlik a probléma (prostituálódás) gyökere. Róla készült pszichológiai vázlata ilyen kijelentéseket tartalmaz:

„Finom lélekre emlékeztető sajátságok mellett minden átmenet nélkül hirtelen durvaság. Szenzáció hajhászás (pénz és ékszerek), értékével nem törődve osztogatja. Pénzszerzésben nem igényes. Narcisszizmus. Szerelmi képessége saját személyére van szegezve.”

A kérdőív azonban csak egy formális módja volt az adatfelvételnek. *Médi* is megírja ezenkívül élettörténetét, mint jó néhány társa. Ez viszont csupán töredékeiben van meg,

jó néhány részlete pedig Bálint „átiratában”, amely átiratokban a „feslettségre”, a született ösztönökre utaló tényezőket emeli ki, azokat amelyek nem engedik józanul, a társadalom normái szerint cselekedni az egyént. Több alkalommal is nekikezd Médi életének. Van, hogy a számára „klinikailag fontos” tényezőket veszi szemügyre, és a lány által elmondottakból összevarr magának egy magyarázó történetet:

„Nagyanyja és anyja három testvére tüdő-tbc-ben halt meg. Aradon született. (18 éves.) Egyetlen gyermek. Középső ujját szopogatta. Később, 3-4 óra múlva, amikor az anyja fiatalon, tüdővészben meghal, teljesen megváltozik, s a régi jó gyermekből rossz, rakoncátlan gyermek lesz.”

Máskor pedig regényes fényben tünteti fel az elemzett személyt, saját írói képességeit és fantáziáját villantva meg előttünk, második olvasók előtt. Ezek a történetek eseménycentrikusak, amelyekből a szenzációk emelkednek ki (véltetően ezekből szeretett volna összekovácsolni egy pszichológiai regényre valót).³⁴ Ezek a töredékek egyrészt átértelmezett és rekonstruált élettörténeteket, másrészt az élettörténetből – az elemző számára – fontos eseményeket felvillantó részleteket emelnek be:

„Egy családi összetűzés után egyszer éjjel után fejére fehér fátyolt csavart, és céltalanul elindult. Sokáig a sötét utcákon. Eszébe jut egy nagyon kedves barátnője, akit már nagyon régen nem látott, és öreg édesanyjával Temesváron van. Kis aranygyűrűjét eladta. Szőke haján fátyol, testén szürke gumikabát. Cigaretázás közben elgondolkozik a vonaton bizonytalan helyzetéről. Idegen város.”

Ugyanerről a történetről egy másik narratíva is születik, Médié, amelyből például kiderül, hogy valóban a színészeti akadémia és az új feleség ötlete fölött vesztek össze, azonban közben megtörtént az, ami leggyakoribb esemény ezekben a prostitúciós élettörténetekben: egy idősebb férfival létesített szexuális kapcsolat.

„Ott [az állomáson – B. Zs.] talákoztam egy férfival, odafutottam hozzá, és azt mondtam: »Pardon, uram, kérem, nézze, ha lehet, segítsen rajtam, én jó leány vagyok, azért mert még az utcán vagyok este tízkor is, csupán egy rögeszméért tettem, hogy elszöktem, mert nem lehetek színésznő.« A férfi reám tekintett (bánatos szép szemei voltak), azt mondta, maga gyermek, és azzal hazavitt. Ismét otthon voltam, és túrtam az apám haragtól villanó tekintetét. A férfi eljött néha azután is hozzánk, eljött [...], hogy a gyűlöletet köztem és az apám közt udvarlásával fokozza. Premier volt, én is szerettem volna elmenni a színházba, de nem »nekem valónak« találták az operát. Nagyon bántott, hogy én már »nagy« vagyok, és nem visznek el sehová. Másnap összebeszéltem azzal a fiúval, hogy elmegyünk valahová »nagy hová«, kimentünk a sporttérre, és közbe nagy zivatar lett, erre bementünk a mintegy kétpercnnyire levő egyik szállodába. És ott... megtörtént velem az, amitől előre is mindig félttem. Szeretője lettem annak az embernek, akit nem szerettem, s csak túrtam magam mellett. Mindég mondotta az apám, ha elveszi azt a nőt feleségül [értsd: az apa elvesz egy asszonyt feleségül – B. Zs.], jó dolgom lesz, és selyemruhát is fogok kapni. Mégsem kellett, és attól kezdve nem kaptam semmi ruhát otthonról. Nem is tudtam, merre van Temesvár, és elmentem mégis.”

Ezután a Temesváron elkezdett „új élet” első fejezeteit ismerjük meg: barátnője, akivel együtt hányódtak egy darabig, gyereket szült, de mivel az apa (dr. L.) nem küldött segílyt, barátnője megmérgezte magát, a gyereket pedig Médi gondjaira bízta. Attól való félelmében, hogy azt hiszik, ő ölte meg a nőt, fogta a gyereket, illetve a halott nő iratait, és visszament a szüleihez Aradra. Ekkor történt az identitásváltás is:

„A rendőrség körözőlevelet adott ki ellenem. Eredménytelenül, mert akkor már Heller Magdának hívtak, mint a barátnőmet. A gyermekre nézve fontos volt ez.”

A gyerek további gondokat jelentett, és felkészületlenül érte a nőt. Eleinte keresett egy „gazdag öreg barátot”, aki eltartotta: „kénytelen voltam, hogy ne kerüljek az utcára a gyermekemmel”, majd a gyereket egy asszonyra bízva Bukarestbe utazott. Ezt Bálint így összegzi:

„Szabad a gondoktól. Közeli kisvárosba utazik. Pihen. Ismerős kereskedőkkel találkozik. Elegáns ruháit összepakolja. Bukarest. Se az anyjának, se barátjának nem szólt. Eltűnt csak.”

Majd a személyes hangú élettörténet-töredék:

„Nagyon jó dolgom volt. Szeretett az az ember. Elcipelt rossz hírű mulatókba. Ott züllöttünk éjszakáról éjszakára. Részegen jártunk haza mindig. Így éltem az én fiatal tizennyolc évemmel két hónapon keresztül. Tovább nem bírtam ki. Eljöttem.”

Kolozsváron kiszáll

A „Kolozsváron kiszáll” pillanat egy teljesen új fejezetet jelentett az életében. Kolozsváron, úgy tűnik, nem céltudatosan szállt le a vonatról, és mégis ott maradt. Eltévedt, majd a férfi, akitől útbaigazítást kért, lebeszélte a továbbhaladásról.

„Nála marad. Jó lakás, tisztességes élet, hegyes levegő helyrehozza. Sorra eladja szép ruháit. Mikor már nem volt mit eladni, dolgozni próbált.”

Rövid ideig pincérként dolgozott, aztán fodrásznője a Patak utcai bordélyházba irányította, amely újabb lehetőséget és megélhetési módot kínált számára.

Egy másik szövegben – szintén Bálint átírásában – másabb (részletesebb, magyarázóbb) képet kapunk a helyzetről:

„Otthonról Temesvárra akart menni, állomáson kereskedővel találkozik, aki Bukarestbe hívja, két és fél hónapig él, kiruházza a férfi, akkor hazaküldi Aradra, de ő Kolozsvárra jön. Itt két hónapnál tovább titkos prostitúciót űz. Leány Kolozsváron. Aztán pénze lassan lefogyott, s mindent eladogatott. Régi ruháiból csak szürke gumikabátja és egy nagy sálja maradt meg. Húsz koronája volt már csak, s aznap nem evett, amikor este (sálját a nyakára csavarva) kiment a sétátra. Szél fútt, nagy vihar készülődött, s a leány nagyon éhesen ment a kihalt sétaúton. Egyszer csak megszólított egy férfit, és szállodát kérdezett tőle. A férfi felvilágosította, hogy arrafelé már nincsen szálloda, s együtt indultak a város felé. A leány valami egyszerű kis mesét mondott el arról, hogy idegen a városban, s a bátyját várja, aki valahogyan elkerülte utazás közben. Végigjárják a szállodákat, de sehol nem találtak szobát, a férfinak végül eszébe jutott, hogy van egy barátja, akinél a leány ellakhat egy éjszakára, s odavitte a Mikó utcába. A leány ott is maradt. Ázott sálját, kabátját megszáritgatták, s lefektették, de nem bántották. Kínálták ennivalóval is, de a leány nem fogadta el – szégyellte, s azt állította, hogy már evett. Másnap reggel cukrászdába vitte a leányt, megreggeliztette, s adott neki még húsz koronát. A leánynak azt ajánlotta, hogy menjen állásba, s a leány a Mátyás étterembe jelentkezett. A tulajdonos felvette, a haját estére fodrásznővel kifésültette, s két napig ott volt a leány. Orvosi vizitre azonban nem akart járni, és, mert a fodrásznő azt aján-

lotta neki, hogy jobb helyet szerez neki, egyik nap elment az asszonyhoz, és kérte, hogy az ígért jó helyre vigye el. A fodrásznő bordélyházba vitte.”

A bordélyházba lépés vallomásában pedig egy önmagát szégyenlősnek, ártatlannak beállító nőt találunk:

„A leányok nagyon kedvesek voltak és szépek, én elvesztem közöttük sápadt arcommal, ügyetlen mozdulataimmal. Másnap este megfésült a fodrász, a leányok kifestettek, és bókoltak, hogy milyen szép vagyok. Megszólalt a zongora, és én is ott kuporogtam a többi festett arcú leány között beteg szívvel. Két napig tartott, és így aztán látták, milyen gyenge vagyok erre az életre. Kórház, ahol a doktorok igyekeztek lebeszélni erről az életről, de hiába. Egy hét múlva újra kórház.”

Állomás, bordély, kórház

Ha megnézzük az élettörténet leggyakoribb helyszíneit, azt látjuk, hogy ugyanezekre a terekre szűkül további élete is: vasútállomás, bordély és kórház. A *vasútállomás* az iniciáció helyszíne, az a hely, ahol kerítónők fogadják az elkeseredett nőket, és amelyet – amint látjuk – titkos kapcsolatok létesítése céljából idősebb urak is egyaránt használnak. Ez a hely, amely rendszerint egy újabb életmódot, új tapasztalatokat ígér, és amely kettőbe töri a korábbi életteret. A vasútállomástól a *bordélyig* egyenes út vezet, olyannyira hogy a prostituáltak intenzív migrációjuk során szinte megszokják, hogy a bordély – akárcsak egy váróterem – otthont ad a magányosan utazó, átutazó lányoknak (pontosabban: ez az egyetlen, amely befogadja az éjszaka vándorló nőket). Temesvári útjáról, ahol egyik barátnőjét kereste, így ír levelében:

„[Temesvárra] megérkezésünkor rögtön lakás után néztünk, de kijelentették, hogy nőknek egyáltalán sehol nem szabad lakást, szigorúan ki van adva rendeletben. Így aztán lementünk a Silberbe [bordélyba], ott találkoztunk a Gittával, rögtön érdeklődtem Pipi után, de azt mondják, nem is volt ott. Az éjszakát ott töltve reggel elmentünk a kórházba, negyven üzleti leány van bent. Rémes a vizsga ottan. De sehol semmi hírt nem kaptam.”

A kórház és a bordély párhuzamos terei ennek a világnak. Kolozsváron, az egyik bordélyból való távozásakor nincs hová mennie, ezért a kórházat választja: „Eljöttem hát semmi nélkül a legnagyobb télben, azért a fiúért. Nem volt hova menjek, bementem a kórházba. Ott jól éreztem magam.” A prostituáltak a bordélyházba lépés utáni idejük nagy részét *kórházban* töltötték, egyesek éveket, mások hónapokat, ezért az ittlétükhöz számos élmény kapcsolódik. Nem véletlenszerű, hogy itt születnek az egyes élettörténetek, idekapcsolnak a levelek is. Egyszóval a teljes orvosi autoritás erőteljes szimbóluma volt.

A fenti állításaimat újragondolva úgy vélem tehát, hogy e nők életútja nem véletlenül torkollik a bordélyházba és a kórházba: ezek az ellenőrzés színhelyei, jelentős szerepet kapnak a talajvesztett nők világában. Ugyanakkor ezek voltak azon helyek, ahol fogva lehetett tartani, őrizetbe venni, és analizálni őket, illetve elzárva lehetett őket tartani a „normális” társadalomtól.

A személyes történetek jelentősége

Az élettörténetek, mivel rendszerint a kórházi kezeléseik ideje alatt keletkeztek, nagymértékben hatalmi nyomásra létrehozott textusok voltak, amelyek nemcsak hogy követték az orvosi utasításokat, hanem nagyon sokszor azokat az ítéleteket adták vissza az önvizsgálat során, amelyekkel a társadalom közelített feléjük: betegség, erkölcstelenség, züllés, „lejtőre csúszás” stb. Hogy ezek a szövegek mennyire külső hatásra íródtak, azt jelzi az elbeszélést irányító kérdőív felvezető szövege is:

„Utasítás. Gondolja nyugodtan át eddigi életét, és írja le az élettörténetét. De úgy, hogy abból ne hagyjon ki semmi olyan élményt, befolyást, ami az életformának alakulására döntő hatással volt. Írásában törekedjék minél teljesebb őszinteségre, nyíltságra és nagy pontosságra. Alább a kérdések hosszú sora következik. Ezeket olvassa át, mert életének átgondolását igen megkönnyítik. Kérdéseinket azonban ne úgy fogja fel, mint ha azokra külön-külön kellene választ adnia, hanem írja bele olyan folyamatosan, mint ha nem is kérdésekre válaszolna. Azokat a kérdéseket persze, amelyek nem vonatkozathatók az éltére, hagyja figyelmen kívül, és írásában ne térjen ki rájuk.”

Ezekhez képest a levelek valamivel szabadabb műfajúak, de ezek is magukon hordozzák ugyanazokat a hatalmi nyomokat (elvárások, stigmák), amelyeket a többi írás: a kérdőív, az élettörténet, a rendelésre írt napló. Médi leveleit olvasva – aki ezúttal otthon szemléli magát, tehát a szöveg egy teljesen más, nem orvosi kontextusban íródik, szemben az élettörténetekkel – azt láthatjuk, hogy az exprostituált, akit meggyőznek, hogy otthon újakezdje korábbi polgári életét („helyezkedjek egy új polgári életbe”), hasonló módon szemléli magát, mint a bordélyban/kórházban/utcán élő, foglalkozásukat úzó prostituáltak.³⁵ A foglalkozás során „sikeresen” interiorizált ítéletek tovább követik a nő életét, és megakadályozzák egy új identitás kialakításában. Az orvosi szövegekből és újságokból ismert toposzokat találunk ezekben is, a prostituált korábbi fejezetekben elemzett konstrukcióinak kombinációit: beteg test, nem tiszta vér, kiközösítés jogossága, nő/nem nő stb. Ezek olyan legelemibb szinteken is megnyilvánulnak, mint az arc szemlélése: az arc a betegség jelzője, a beteg nő (a nemi betegséggel fertőzött nő) arca beesett, fehér, testén kiütések vannak. A nyilvánosság előtt ezeket a tüneteket el kell rejtetniük, a betegnek meg kell játszania az egészségeset, hogy ne közösítsék ki.

„Úgy szerettem volna abba a társaságba belevegyülni csak azért, hogy már egyszer eleget tehessen örökös kívánságodnak (»helyezkedjek egy új polgári életbe«), de mikor az anyukámnak megemlítettem, ő azt mondta: »Hová akarnál te menni azzal a bánatos arccal, fekete ruháddal, hiszen te nem vagy olyan, mint más leány, te mindig mintha temetésről jönnél, olyan vagy. Te beteg vagy, maradj itthon nyugodtan.« És ez nekem úgy, olyan nagyon fájt. Nem tudom, mért éppen ma töltött el betegségem tudata szomorúsággal, hiszen ezelőtt azt éppúgy tudtam, éppúgy éreztem, mint ma, és mégis talán azért, mert éppen az anyám is úgy felismerte bennem, mint más.” (Médi levele, 1921. augusztus 7.)

Utólag...

Bár a címben kolozsvári prostitúciót jelöltem meg, valójában nem helytörténetet szerettem volna írni, vagy legalábbis nem a szó eredeti értelmében. Nem a helybeli polgárság, magyarság és románság helyzetéről akartam írni, hanem egy probléma, a prostitúció kezelésmódjáról. Ez jóval inkább viszonyelemzés, a mi és az ők, a helyi és az idegen, női és férfi, polgári és nemzeti, a megszokott és a szokatlan stb. ellentétpárok mentén szerveződő, hol egymással párhuzamos, hol egymással kereszteződő viszonyok története. Ezen viszonyok alaposabb szemügyre vétele világítja meg számunkra a – korban látszólag kaotikusnak tűnő – prostitúciós intézményhez való viszonyulást is. A korábban megvillantott értelmezési keretet, a prostitúciós állapotot és a ráépülő kondíciók rendszerét továbbgondolva itt tulajdonképpen nem az *állapot* változásait érzékelhetjük, hanem a *kondíciók* dinamikus fejlődését és ezek politikai, ideológiai rendezését. Ami az *állapotot* változatlanul hagyja, az a *politikai* és a *lokális* alap közötti állandó feszültség. A politikai, jelen esetben egyben biológiai (tehát biopolitikai) alapállás ideológiák, normák felől közelíti meg a prostitúciót. Ennek továbbgondolásához Carol Smartnak a kezelhető és rakoncátlan testről írott értelmezési keretét is felhasználom. A prostituált testét a jogszabályokat alkotó (ezúttal orvostársadalom) „kezelhető testnek” találja, legalábbis a különféle reprodukciós, születésszabályozási, abortuszt és csecsemőgyilkosságot, de a házasságot magát irányító és más, főként közegészségügyi rendelkezések révén azzá kívánja tenni. Leszabályozza a teret, folyamatosan új szabályokat alkot, és új hatalmi aktorokat nevez meg. Ezzel a biológiai alapállással szemben van egy morális, alapvetően nem politikai, hanem lokális értelem-szervezési elv is, amelynek megvannak a maga normái, és amely továbbra is rakoncátlan testnek tartja a kéjelgést űzőt, és a maga kénye-kedve szerint alakítja annak sorsát: felhasználja őt vagy elúzi, azonban mindkét esetben a prostitúció intézményének kedvez. Ez utóbbi az általam vizsgált korban erőteljesebbnek tűnik, mint a politikai, működése főként ellenállási formákban mutatkozik meg, amint a prostitúció helyi rendszerének továbbélését biztosít, de a prostituált deszocializációját is ennek működése eredményezi. Ő a felelős a prostitúció megengedett/tiltott határterületén való megmaradásáért is. Ez a rendszer, bár korántsem mentes az előző, a szexust normatív alakító (vallási, politikai, ideológiai) diszkurzív hatalmi gyakorlatoktól, nem mutat olyan dinamikus változást, mint a politikai, habár az megpróbálja a szabályozó gyakorlat részévé tenni és folyamatosan átalakítani. Ez a „differenciált testeket” létrehozó, körbehatároló, forgalomban tartó ellenőrző hatalom (Butler 2005:15) különböző *kondíciókat* teremt, amelyek a norma részeiként funkcionálnak: a lecsúszott polgárasszonyét, aki bordélyban talál szállásra és munkára, a kéjsóvár kéjhölgyét, aki számára randevúházakat ad használatba úgy, hogy hol ígéretet tesz arra, hogy titokban kezeli az ügyét, hol elítélően és megvetően kizárja őt a nemzetből, a beteg prostituáltét, aki számára létrehozza a kórházat és a különféle javítóintézeteket, az eredendően elmebetegséggel születő prostituáltat, akit vallatni és pszichésen kezelni kell stb. Ezek a kondíciók más és más diszkurzív elemeket foglalnak magukban, amelyek a nyilvánosság szintjén is alakot öltenek (a sajtóban), leghatásosabbak viszont akkor, amikor teljesen interiorizálódnak: ezeket a személyes élettörténetekben követhetjük végig. Úgy gondolom tehát, hogy ez a változatos, mind horizontálisan, mind vertikálisan eltérő formáit hozó úrinő-diverzifikáció ebben a gondolatrendszerben érthető/közelíthető meg. Ebből

a perspektívából nézve már nem tűnik konfúznak ez a többarcú úrinő-konstrukció, hanem leginkább egy helyi gyakorlatra és közösségi normarendszerre telepedő sokszínű hatalmi, ideológiai harc eredményeként olvasható: ezt a változatos arcot a változatos kondíciók teremtik, amelyek viszont egy sokkal lassúbb ütemben módosuló tényezőre, a prostitúciós állapot akarására nehezednek.

JEGYZETEK

1. Az általam elemzett kolozsvári prostitúciós anyagok jó része Bálint Zoltán hagyatékából származik. (Teledi László Intézet irattára, [TLI] 2880/2000). Köszönet Vörös Baláznak, a Bálint-hagyaték örökösének, amiért rendelkezésemre bocsátotta az anyagot, és Bárdi Nándornak a gondosságáért, amellyel követte a forrás sorsát.
2. A kolozsvári prostituáltak dualizmus kori szabályozásáról lásd Gyarmati 2003.
3. A *prostituált* kifejezést, valamint az ezen belüli alkategóriák megnevezését (bárcás, utcai, titkos prostituált, kicsapongó úrinő, luxuskurva) és az egyes helyzetekre, cselekvésmódokra utaló kifejezéseket (kitartott, klienseket szerez, szemérmetlen cselekedet stb.), valamint a prostitúció intézményében további szerepeket kapó személyek megnevezéseit (kliens, futtató) rendkívül problematikusnak látom, és ezek folyamatos újraértékelését, újragondolását tartom szükségesnek. Éppen ezért fontosnak találom megjegyezni, hogy bár ezek megnevezésére mindig a korabeli nyelvhasználatot veszem át, és azt kontextualizálom – ugyanis társadalomtörténeti szempontból szükségesnek vélem –, mindezt anélkül teszem, hogy eközben bármiféleképpen „azonosulnék” velük. Ez a fogalmi szinten is megmutatkozó sokszínűség, az egyes diszkurzív hangok kiválasztása és alapos szemügyre vétele a további, a kritikai gender-szempontú diszkurzív vizsgálatban nyújt segítséget.
4. A fogalom a francia társadalomtörténetből ismert, 19. századi párizsi városrendezési módokhoz kapcsolódik, amelyeknek elve a megtisztítás, szabályosság, szimmetria volt (Benevolo 1994:197).
5. A kolozsvári prostituáltakkal szembeni hol nagyon elutasító, hol részben elfogadó magatartásmódra már a 16. századtól utalnak források (Asztalos 2004:275–277). Egy 1845-ben tett rendőri jelentés szövege már az úri származású prostituáltak kezelésmódján dilemmázik. A szövegben elkülönítik a Kolozsvárt található prostituáltak típusait, megjegyezvén, hogy „Az idevalókat természetesen nem lehet kiűzni, az idegeneket sem, mert ezeket nem lehet olyan alacsony személyeknek tartani, »s azért sem, mert ilyen első osztályba tartozó kéjhölgyeket, ha egészségesek s kereskedésüket cégéresen nem viszik, minden jól rendezett városban, ha nem is nyilvánosan megengedni, de elnézni szükséges. Hogy miért? Ez bővebb fejleményt nem kíván.«” (Pataki 1925:172.)
6. Lásd az előbbi Pataki-idézetet.
7. Itt két szöveget hasonlítok össze: Kolozsvár sz. Kir. Város törvényhatóságának rendőri kihágásokat érintő szabályrendeletei. Kolozsvár, 1882; Előadói javaslat a prostitúciónak Kolozsvár sz. kir. város területén leendő rendezése iránt. Kolozsvár, Gombos Ferencz Könyvnyomdája, 1902.
8. A szolgáltatásokat a randevúházakban képzelték el.
9. A legtöbb bordélyházat a városközpont közelében működtették: a legismertebb bordélyok a Búza, a Lépcső és a Forduló utcában, a Fellegvári úton, illetve a Patak utcában voltak.
10. Az 1930-as „odafigyelés” nagyszámú prostituált regisztrációját eredményezte, ami leginkább a „megelőző kezelések” számának megugrásában figyelhető meg. 1930-ban 168 prostituáltat jegyezték be a kolozsvári Ambulatóriumba, és senki nem részesült „megelőző és megerősítő kezelésben”, 1931-ben háromszázra ugrott a bejegyzettek száma, a megelőző kezeléseké pe-

dig nulláról 3695-re. 1935-ben pedig, amikor a napi orvosi vizitet rendelik el Kolozsváron, a 329 bejegyzett személyt 30 908 alkalommal részesítik megelőző kezelésben, ami az öt évvel korábbi gyakorlathoz képest tízszeres növekedést mutat. Ennek elemzését lásd Bokor 2005a.

11. A prostitúció általános okának meghatározása ugyancsak nemi alapon történik. Comșia (Moldovan-tanítvány, az eugenikai folyóirat egyik lelkes szerzője) szerint a férfi érzékiségében valami ősi reminiscencia uralkodik: a zsarnokság és a többnejűség, és a vágyak alkalomtól függő kielégítéséé, míg a nőben az alárendeltség és a moderáció érzései. Ez – az alárendelődségi vágy – szerinte biológiai szükséglet, ugyanakkor eredeti tulajdonság is, „éppen ezért a nő belesése a prostitúciós hálóba egy sokkal nagyobb anomáliát feltételez, mint a férfi könnyelműsége” (Comșia 1929:377).
12. A női varrodát 1919-ben hozták létre, hogy „segítséget nyújtsanak a prostituáltaknak, akik abba szeretnék hagyni a prostitúciót és munkásnők kívánnak lenni” (Stanca 1925:60). 1920–1921 között hatvankilenc nőt foglalkoztatott ez a varroda, de ezek között prostituált foglalkozásúként beazonosított csak tizenkilenc van, ezenfelül találunk közöttük ápolót, kasszírót, pincéernőt, cselédet is. Ami közössé teszi őket, az a nemi betegségük: harminckettőt szifilisszel, tizenkettőt gonorrhoeával kezeltek, a többit „más betegségekkel” (Stanca 1925:63).
13. Ez a folyamat nyilvánvalóan nem ment ilyen egyszerűen, tudjuk ezt a sajtóban megjelenő későbbi cikkekből és az orvosok folyamatos dilemmázásaiból afőlött, hogy miként lehetne ellenőrizhetővé tenni az ezúttal illegálisan működő bordélyokat és a nyilvános helyeken egyre nagyobb számban megjelenő prostituáltakat. A prostitúciós tevékenység büntetetté nyilvánítását csak jóval később, az 1940-es évek végén tárgyalták újra, és végleges formáját 1950-ben kapta, amikor nemcsak a prostituált futtatása, a vele való kereskedés, hanem maga a prostituált saját testének áruba bocsátása is szigorú büntetést vont maga után.
14. Baloldali értelmiségi, aki újságírói munkája révén került kapcsolatba a Stanca-féle kórházzal. Egyike azon kevés magyarnak, aki részt vett a román nemzetépítés folyamatának részeként a kórházi/orvosi szféra működésében.
15. Bálint Zoltán: *Tájékoztató*. (Kézirat, TLI, 2880/1/2000.)
16. A morális reformok születése jellemezte Katherine Sorrels szerint az erdélyi szászok ráhangolódását is az eugenikai diskurzusra, „az egészség vált a nemzeti kohéziót biztosító ideológiai alappá, politikai pártoktól függetlenül, egy szociális felkavarodás időszakában” (Sorrels 2000:39), de a román és magyar asszimilációs politikákkal szembeni ellenállás eszközeként.
17. „[...] mi, románok megőriztük az etnikai azonosságunkat. És így lesz ez a jövőben is, hacsak Önök, férfiak, nem taszítanak bennünket a komolytalanság lejtője fele.” (Adelina Istrate: Femeia română și lucrurile serioase. Patria 1930. jún. 18.:7.)
18. Ugyanis az eugenikusok számára a nő személyes tere a család és a ház, semmi keresnivalója nincs a nyilvános életben, a politikában, ezért a feministákat mint az eugenika született ellenségeit emlegetik.
19. Vegyük például az általuk elképzelt új társadalmi hierarchiát, amelyet ők maguk az új társadalmi rend mintájaként hoztak létre. Ennek csúcsán az egészséges, felsőfokú végzettséggel rendelkező, általában a politikától és az adminisztrációtól távoli területeken működő román férfiak voltak (az új eugenikai elit). Újabb réteget jelentettek a parasztok, a hierarchia alján pedig azok a román nők voltak, akik teljes körű háziasszonyi szerepüket becsületesen, a nemzet érdekében felvállalták. Mindenki, aki etnikai, szexuális szokásait, életvitelét tekintve más volt, a nemzet eugenikája szempontjából hibásnak (*disgenic*) számított, és nem lehetett része a nemzet egészséges testének (lásd az eugenika által kezdeményezett új hierarchia további részletes elemzését Bucur 2005:174).
20. Például „Elpusztul Erdélyben a magyar középosztály. Lassu éhhalál pusztítja el őket. A magyar középosztály fiaiból csavargók és inasok lesznek, a lányokból pedig prostituáltak.” (Hétfői Friss Ujság 1923. április 16.:2.)

21. Alain Corbain kifejezése a városba emigráló munkások igényeihez igazodva alakított bordélyokról és más prostitúciós helyszínekről, szembeállítva a polgárság egyre kifinomultabb prostitúciós elvárásaival és alakuló szokásaival, a titkosan űzött prostitúció fogyasztásával (Corbain 1986:218; 1999:210).
22. Egy éjjeli tivornyahely tulajdonosa tegnap rá akarta tenni a kezét egy kolozsvári urilányra. Kolozsvári Friss Ujság 1929. márc. 9.:1.; Boudoirból az utcasarokra. Egy megakadályozott öngyilkosság története. Hétfői Hírlap 1921. jún. 20.:2.; Összeesett az éhségtől az utcán. Egy jó családból származó nő tragédiája. Hétfői 1917. máj. 7.:3.; Az öngyilkos Szabados Lujza előkelő bucaresti családból származik s csak Kolozsváron kezdett titkos prostitúcióval foglalkozni. Kolozsvári Friss Ujság 1930. jan. 1.:2.; Postai tisztviselőnői állásból a bordélyházba akart menekülni a szerelem fiatal áldozata. Kolozsvári Friss Ujság 1929. júl. 14.:2.; Szomorú sorok egy elzüllött uccaleány életéről, aki ötszobás szülői lakásból került az éjjeli mulatóba. Kolozsvári Friss Ujság 1929. dec. 25.:9.
23. Tükör 1922. jan. 12.:18–19. (A Tükör kolozsvári magyar nyelvű riportlap volt, a társadalmi problémákat előszeretettel tárgyalta, a politikai jelentések szinte teljes mértékben hiányoztak belőle.)
24. Hétfői Ujság 1923. okt. 8.:2.
25. Hétfői Ujság 1923. dec. 3.:2.
26. Ehhez az összefüggéshez szolgáltat adatokat az európai történelemből Fuchs–Thompson (2005). A 19. század végi erdélyi problémákat: a modern (városi) és a tradicionális (falusi) nő képzetéhez tartozó ellentéteket, a tradicionalitás és modernitás, illetve a privát és nyilvános szférában való női szereplés körüli vitákat, valamint a reformista nőképzeteket (Madonna versus kurva) részletesen elemzi Vári Sándor (1995). Az erdélyi életmódváltozások igen jó összefoglalóját Cosma Ghizela írásában találjuk. Ő olyan problémákat elemez, mint a nyilvánosság demokratizálására való törekvés, a tömeges város fele történő migráció, a házasság, az együttélés és a válás (Cosma 1998).
27. Bár vitatható lehet, hogy a deszocializáció valóban leírja-e azt a folyamatot, amely a rabszolgák elhurcolását jelentette, a kifejezést és a kifejezés meghatározását egyaránt alkalmasnak érzem a prostituált helyzetének meghatározására.
28. A deszocializációt nem a szocializációval ellentétes fogalomként értem ebben a kontextusban, hanem a szocializációt követő életszakasz egyik pontján bekövetkezett törésként, amely teljesen más helyzetbe illeszti a nőt.
29. A korabeli magyar sajtóban leközlött hirdetések közt több, igencsak kendőzetlenül „őszinte” felhívást is találunk. Ezek közt egyrészt fellelhetők az igénylők hirdetései, de annál több a magát valamiért/valamennyiért hirdető úrihölgy is: „Nem független uriember keresi olyan discret urinő barátságát, kinek saját lakása van. Discret jeligére.” (Kolozsvári Friss Ujság, 1930.) „Melyik uriember volna hajlandó 2000 lejjel fiatalasszonyt kisegíteni? »Utazni szeretnék« jeligére.” (Kolozsvári Friss Ujság, 1931.) „20 éves asszonyka 4000 lejt kér csak igazán uriembertől. Jelígem »Nagyszerű öröm.«” (Kolozsvári Friss Ujság, 1931.)
30. A kolozsvári Női Kórház ellenőrző irodájában egy sajátos kérdőívet készítettek elő, amely nemcsak a prostituáltak fizikai állapotára, hanem eddigi életvitelére is nagyon részletesen rákérdezett. A kérdőívben az orvos minden tesztet (magyar nyelven) külön rögzített, valójában mi csupán ennek a végterméknek vagyunk a birtokában (TLA irattár 2880/11/2000). Többé-kevésbé ugyanezen adatok feldolgozását találjuk meg a Bálint–Stanca-féle elemzésben is, amelyet 1924-ben tettek közzé a *Clujul Medical*-ban (Bálint–Stanca 1924). Módszertani szempontból igen jelentős ez az anyag, ugyanis nemcsak a prostituáltakról szerezhetünk ismereteket, hanem a kérdésmegfogalmazások alapján a vizsgáló szándékáról, prostitúcióról szóló koncepcióiról, illetve az ebben részt vevőkről is.
31. Amit még ezekről a „női foglalkozásokról” tudnunk kell: rendszerint ezek ugródeszkának, a

- prostitúció felé vezető útnak számítottak, a vendéglős, a szállodás részt vett a „futtatásban”, része volt annak a kapcsolati hálónak, amely az intézményt működtette.
32. A történehez tartozik az is, hogy Bálint doktort Médihez is, akárcsak még néhány „körtársához”, feltehetőleg bizalmas, úgymond szerelmi viszony fűzte. A szövegek átírásakor gondja volt arra is, hogy a kedveskedő becézéseket kihagyta, sőt azokat a részeket is, amelyek kettejük viszonyára utaltak volna (ezeket az eredeti levelek és az átiratok összevetéséből tudjuk). Például a Bálint átiratában szereplő „Elég jól érzem magamat, csak borzasztóan unalmas itten” eredeti formájában így hangzott: „Elég jól érzem magamat, csak borzasztóan unalmas itten. Eddig még mindig velem voltál, pedig egy percre sem hagytalak el magamtól, de ez csak némi- leg fedezte unalmas perceimet. Százszor és ezerszer is elmondtam: »ha most itt volna mellettem az én Zolikám is, milyen jó volna.«”
33. Prostitúáltak levelei Bálint Zoltánhoz (TLA 2880/12/2000).
34. Médi levélcsoomagjának végén egy magáról is egyes szám harmadik személyben beszélő hang szólal meg: („A férfi már több levelére nem válaszolt a nőnek. Tíz napja nem írt már a nő sem. Végül mégis Kolozsvárra jött, és innen a következő levéllel búcsúzott el a férfitől, akit nem sikerült viszontlátnia többé.”)
35. Ugyanezt látjuk Berta és Coca leveleiben is, ezek elemzésére most nem kerül sor.

IRODALOM

ANTE-PROECT

1920 Ante-proect. Pentru modificarea articolelor din legea sanitară referitoare la combaterea boalelor veneriene. Buletinul Direcției Generale a Serviciului Sanitar 11–12:419–425.

ASZTALOS LAJOS

2004 Kolozsvár. Helynév- és településtörténeti adattár. Kolozsvár: Kolozsvár Társaság – Polis.

BAIULESCU, MARIA

1927 Rolul biopolitic al femeii române. Buletin eugenic și biopolitic 2:140–148.

BÁLINT ZOLTÁN – STANCA, DOMINIC

1924 Studiu statistic asupra 200 prostituate. Clujul Medical 9–10:254–261.

BĂLUȚĂ, IONELA

2002 The construction of the feminine sexual identity through. The hygiene treatises: The second half of the 19th century Romania. Romanian Philosophical Studies 4:267–282.

2005 Surveiller et punir: les médecins et la réglementation de la prostitution dans la seconde moitié du XIXe siècle roumain. In Bonnes et mauvaises mœurs dans la société roumaine d’hier et d’aujourd’hui. Băluță, Ionela – Vintilă-Ghițulescu, coord. 173–211. Bucharest: New European College.

BENEVOLO, LEONARDO

1994 A város Európa történetében. Budapest: Atlantisz.

BOKOR ZSUZSA

2005a A prostituált teste mint az orvosi hatalom önlegitimációs eszköze a két világháború közötti Kolozsváron. *In* Lenyomatok. 4. Fiatal kutatók a népi kultúráról. Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Töhötöm, szerk. 65–100. Kolozsvár: Kriza Könyvek.

2005b Promiszkuus úrinőből futóbárcás, futóbárcásból hivatásos prostituált. Technikák a prostituáltak marginalizálására és a nemzeti térből való kizárására. *Regio* 16(3):47–66.

BUCUR, MARIA

2005 Eugenie și modernizare în România interbelică. Iași: Polirom.

BUTLER, JUDITH

2005 Jelentős testek. A „szexus” diszkurzív korlátairól. Budapest: Új Mandátum.

COMȘIA, OVIDIU

1929 Prostituția. Definiția, originea și aspectele ei istorice. *Buletin eugenic și biopolitic* 11–12:375–383.

1940 Elita etnică. *Buletin eugenic și biopolitic* 1–3:1–7.

CORBAIN, ALAN

1986 Commercial sexuality in nineteenth-century France: A system of images and regulations. *Representations* 14(1):209–219.

1999 Szexuális nyomor és prostitúciós kínálat. *In* A nyilvánvaló nők. Prostitúció, társadalom, társadalomtörténet. Léederer Pál, szerk. 209–227. Budapest: Új Mandátum.

COSMA, GHIZELA

1998 Stilul de viață urban în România interbelică. Cluj-Napoca: Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de istorie și Filozofie. (Doktori disszertáció, kézirat.)

DĂRĂMUȘ, LUCIAN

2001 Dinamica în sistemul reglementarist la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX în spațiul urban transilvan. *Cazul reglementării prostituției în comitatul Alba Inferioară. Erasmus* 12:172–177.

DIECKMANN, WALTER

2000 A politikai kommunikáció stílusai. *In* Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus. Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt, szerk. 79–113. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas.

FUCHS, RACHEL G. – THOMPSON, VICTORIA E.

2005 Women in nineteenth-century Europe. New York: Palgrave-Macmillan.

GÉRAUD, MARIE-ODILE – LESERVOISIER, OLIVIER – POTTIER, RICHARD

2001 Noțiunile-cheie ale etnologiei. *Analize și texte.* Iași: Polirom.

GYARMATI ZSOLT

2003 A kolozsvári prostitúció dualizmuskori szabályozása. *In* Rodosz-tanulmányok. Közgazdaság-, jog- és történettudomány, 4. Gyarmati Zsolt – Geambașu Réka, szerk. 187–203. Kolozsvár: Kriterion.

MOSSE, GEORGE L.

1985 *Nationalism and Sexuality. Middle-Class Morality and Sexual Norms in Modern Europe.* Madison–London: University of Wisconsin Press.

PATAKI JENŐ

1925 Adatok a prostitúció történetéhez Kolozsvárt. *Erdélyi Orvosi Lap* 15–16:168–172.

SORRELS, KATHERINE

2000 Eugenics and the Transylvanian Saxon nationalist response to assimilation pressure, 1880–1925. Budapest: Central European University. (Magiszteri disszertáció, kézirat.)

STANCA, DOMINIC

1925 Spitalul de femei și ambulatorul policlinic din Cluj în cei cinci ani de funcțiune (1919–1923). *Clujul Medical* 3–4:60–65.

1929 Ambulatorul policlinic ca organ special în combaterea plăgilor sociale. *Clujul Medical* 3:127–134.

VÁRI SÁNDOR

1995 Alice în oglindă sau repere pentru o imagologie a femeii în mediile urbane transilvănene de la sfârșitul secolului XIX. *In Viață privată, mentalități colective și imagin social în Transilvania.* Mitu, Sorin – Gogâltan, Florin, ed. 284–292. Oradea–Cluj: Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat – Muzeul Țării Crișurilor.

WEBER, CAROL

1935 Ambulatorul policlinic. *In Probleme demografice Clujene și raport de activitate pe anul 1935.* Vlad, Petre, ed. 102–109. Cluj: Serviciul Sanitar și de Ocrotire al Municipiului Cluj. Institutul de Arte Grafice „Universala” S. A.

ZSUZSA BOKOR

”My motto is great pleasure”. Prostitution of ladies in Kolozsvár between the two world wars

Prostitution is a living social phenomenon influenced by local norms, demands, judgements and stereotypes. At the same time it is effected by economic and social circumstances as well as political decisions. This inquiry focuses on the system of prostitution in Kolozsvár between the two world wars and within this topic aims to depict the construction of ‘ladies’. One of the basic questions is how this concept could have marked very different groups not only in different periods but also in distinct discourses. The author does not try to construct strict definitions instead she will map and interpret relevant constructions, emphasising the fine variants with regard to roles or possible roles. Attention is paid to the social and cultural dimensions (group, class, gender, ethnicity) along which the relevant categories get meaning.

2006 9 (2): 161–185.
Tabula